

ЗАКОНИ ХАММУРАПІ, ЦАРЯ ВАВИЛОНУ¹ (ВИТЯГИ)

1. Якщо людина почне, присягаючись, звинувачувати іншу людину у вбивстві, а цього не доведе, то її треба вбити.

3. Якщо людина виступить у судовій справі свідком звинувачення, але не доведе цього, і якщо ця судова справа стосувалася життя, то цю людину треба вбити.

4. Якщо ж вона виступила свідком у судовій справі стосовно хліба або срібла, то вона повинна зазнати кари, що застосовується у такій судовій справі.

5. Якщо суддя буде розглядати судову справу, прийме рішення, виготовить документи з печаткою, а потім своє рішення змінить, то цього суддю треба викрити в зміні рішення і він повинен сплатити суму позову в цій судовій справі у 12-кратному розмірі, а також має бути на зібранні піднятий зі свого судового місця і не повинен повертатися і засідати із суддями у суді.

6. Якщо людина вкраде надбаня бога або палацу, то цю людину треба вбити; а також того, хто прийме з рук крадене, треба вбити.

8. Якщо людина вкраде або вола, або вівцю, або осла, або свиню, або човна, то, колище боже або палацеве, вона може віддати його у 30-кратному розмірі, а якщо воно належить мушкенуму, вона може відшкодувати у 10-кратному розмірі; якщо ж злодію нічим віддати, то його треба вбити.

12. Якщо продавець чужої речі пішов до долі (помер), то покупець одержує у п'ятикратному розмірі позов, поданий у цій справі, із дому продавця.

13. Якщо свідків цієї людини немає поблизу, то судді призначають їй термін до закінчення шостого місяця. Якщо на шостий місяць вона не приведе своїх свідків, то вона брехун, повинна зазнати кари, що накладається у такій судовій справі.

14. Якщо людина вкраде малолітнього сина людини, то її треба вбити.

15. Якщо людина виведе за міські ворота раба, або рабиню палацу, або мушкенума, або рабиню мушкенума, то її треба вбити.

16. Якщо людина сховає у своєму домі раба-втікача або рабиню, що належать палацу або мушкенуму, і не приведе їх на клич глашатая, то цього господаря будинку треба вбити.

17. Якщо людина спіймає у степу раба-втікача або рабиню і доставить його панові його, то пан раба повинен дати їй два сиклі (сикль – 8,4 г) срібла.

20. Якщо раб втече з рук того, хто його вловив, то ця людина повинна присягнути перед Богом панові раба і буде вільною від відповідальності.

---

¹ Матеріал створено на основі навчального посібника Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008 730 с.

21. Якщо людина зробить пролом у домі, то перед цим проломом її треба вбити і зарити.

22. Якщо людина пограбує і буде схоплена, то її треба вбити.

23. Якщо грабіжника не буде схоплено, то пограбована людина повинна, присягнувши, показати перед Богом все, що у неї пропало, а громада і рабіанум (рабіанум староста громади), на землі і у межах яких здійснено грабунок, повинні відшкодувати їй, що у неї пропало.

25. Якщо у домі людини спалахне вогонь і людина, що прийшла гасити його, зверне свій погляд на пожитки господаря дому і візьме щось із пожитків господаря дому, тоцю людину треба кинути у цей вогонь.

26. Якщо редум або баїрум (*редум і баїрум* – воїни, що відбували службу у царя і які одержували за це земельну ділянку та інше майно у користування), якому наказано виступити у царський похід, не піде, або, найнявши найманця, відправить його замість себе, то цього редума або баїрума треба вбити; найнятий ним може забрати його дім.

28. Якщо редум або баїрум попаде в полон, перебуваючи на царській службі, а його син може відбувати повинність, то треба віддати йому поле і садок, і він буде відбувати повинність свого батька.

31. Якщо ж він буде відсутнім тільки один рік і повернеться, то треба віддати йому його поле, садок і дім, і він сам буде відбувати свою повинність.

35. Якщо людина купить у редума великих або дрібних тварин, яких дав йому цар, то вона втрачає своє срібло.

40. Надітум (надітум – жриця), тамкар (тамкар – торговець або лихвар, що знаходиться на службі у царя) або зобов'язаний іншою повинністю можуть віддати своє поле, свій садок, свій дім за срібло. Покупець повинен відбувати повинність, пов'язану з полем, садом або з будівлею, які він купив.

42. Якщо людина орендує поле і не виростить на ньому хліб, то її треба викрити у тому, що вона не виконувала необхідної роботи у полі, і вона повинна віддати господарю поля хліб, як її сусіди.

43. Якщо вона не обробить поле і закине його, то вона повинна віддати господарю поля хліб, як її сусіди, а поле, яке вона закинула, повинна виорати, заборонувати і повернути господарю поля.

46. Якщо вона не отримає орендної плати або віддасть поле за половинну чи третинну долю, то хліб у полі землероб і господар поля повинні ділити за домовленим співвідношенням часток.

52. Якщо землероб не виростить на полі хліб або кунжут, то це не повинно змінювати його договір.

60. Якщо людина дасть садівнику поле для насадження саду, а садівник посадить сад і буде вирощувати сад протягом чотирьох років, то на п'ятий рік господар саду і садівник ділять між собою порівно; господар саду має вибрати і взяти свою долю першим.

102. Якщо тамкар (крупний торговець) дасть позику шамаллуму (шамаллум – дрібний торговець, який одночасно виконує доручення тамкара) сріблом, а той зазнає збитків там, куди відправиться, то він повинен повернути тамкарові основну суму.

104. Якщо тамкар дасть шамаллуму хліб, вовну, масло або інший якийсь товар для продажу, то шамаллум повинен поррахувати срібло і віддати тамкарові. Шамаллум має одержати документ з печаткою про срібло, яке він віддає тамкарові.

105. Якщо шамаллум буде неуважним і не візьме документ з печаткою про срібло, яке він віддав тамкарові, то срібло, на яке немає документа з печаткою, не додається до рахунку.

117. Якщо людина має на собі борг і віддасть за срібло або віддасть у боргову кабалу свою дружину, свого сина або свою дочку, то вони повинні служити у будинку їх покупця або лихваря три роки; на четвертий рік треба відпустити їх на свободу.

124. Якщо людина віддасть людині на зберігання срібло, золото або щось інше при свідках, а та відмовиться перед нею, то цю людину треба викрити, і вона повинна повернути все, від чого відмовлялась, у подвійному розмірі.

128. Якщо чоловік візьме жінку без письмового договору, то ця жінка не дружина.

129. Якщо дружина буде захоплена такою, що лежить з іншим чоловіком, то треба їх зв'язати і кинути у воду. Якщо господар жінки збереже життя своїй дружині, то і цар збереже життя своєму рабу.

130. Якщо чоловік згвалтує жінку, яка не пізнала чоловіка і живе у будинку свого батька, і ляже на її лоно, а його схоплять, то цього чоловіка треба вбити; ця жінка звільняється від відповідальності.

131. Якщо дружину звинуватить під клятвою її чоловік, а лежачою з іншим чоловіком вона не була захоплена, то вона має присягнути Богом і може повернутися у свій дім.

134. Якщо чоловіка буде полонено і в його домі відсутні засоби для харчування, то його дружина може ввійти в дім іншого; ця жінка не винна.

135. Якщо чоловіка буде полонено і в його домі відсутні засоби для харчування, і тому його дружина ввійде в дім іншого та родить дітей, а потім її чоловік повернеться й досягне своєї громади, то ця жінка повинна вернутися до свого першого чоловіка; діти йдуть за своїми батьками.

138. Якщо чоловік кидає свою першу дружину, яка не народила йому дітей, то він повинен віддати їй срібло в обсязі її викупу, а також відшкодувати їй посаг, який вона принесла з дому її батька, і може кинути її.

141. Якщо дружина, яка живе у будинку чоловіка, захоче піти і стане розтринькувати, розоряти свій дім, ганьбити свого чоловіка, то її треба викрити, і якщо чоловік вирішить кинути її, він може кинути її; він може їй у дорогу не давати ніякої плати. Якщо її чоловік вирішить не кидати її, то він може взяти шлюб з іншою

жінкою, а та жінка повинна жити у домі свого чоловіка як рабиня.

144. Якщо чоловік візьме шлюб із безплідною жінкою, ця безплідна жінка дасть своєму чоловікові рабиню і створить таким чином дітей, а цей чоловік захоче взяти наложницю, то цього не треба дозволяти цьому чоловікові, він не може взяти наложницю.

146. Якщо чоловік візьме шлюб із безплідною жінкою, вона дасть своєму чоловікові рабиню і та народить дітей, а потім ця рабиня стане рівнятись до своєї господині, то оскільки вона народила дітей, її господиня не може віддати її за срібло; вона може накласти на неї знак рабства і зарахувати до решти рабинь.

150. Якщо чоловік подарує своїй дружині поле, сад, будинок або рухоме майно і видасть їй документ з печаткою, то після смерті її чоловіка її діти не можуть вимагати від неї нічого через суд; мати може віддати те, що буде після неї, своєму синові, якого любить; братові вона не повинна віддавати.

153. Якщо дружина дозволить умертвити свого чоловіка через іншого чоловіка, то цю дружину треба посадити на кілок.

159. Якщо чоловік, який приніс шлюбний дарунок у дім свого тестя, віддав викуп, зверне свій погляд на іншу жінку і скаже своєму тестеві: «Я не візьму твоєї дочки», – то батько дівчини може забрати все, що йому було принесено.

168. Якщо батько захоче вигнати свого сина і скаже суддям: «Я виганяю свого сина», то судді мають вивчити його справу, і якщо син не здійснив тяжкого гріха, достатнього для позбавлення його спадщини, то батько не може позбавити його спадщини.

169. Якщо він здійснив стосовно батька тяжкий гріх, достатній для позбавлення його спадщини, то вони повинні на перший раз простити його; якщо ж він здійснив тяжкий гріх вдруге, то батько може позбавити свого сина спадщини.

170. Якщо чоловікові його дружина народить дітей і його рабиня також народить йому дітей і батько за свого життя скаже дітям, яких народила йому рабиня: «Мої діти», – зарахує їх до дітей дружини, то після того, як батько піде до долі, діти дружини і діти рабині повинні ділити між собою надбання батьківського дому порівну; спадкоємець, син дружини, при розподілі має вибрати і взяти свою частку першим.

175. Якщо раб палацу, або раб мушкенума візьме шлюб із вільною і вона народить йому дітей, то господар раба не може претендувати на те, щоб дітей повернути у рабство.

192. Якщо усиновлений євнухом або усиновлений зікрум (жрицею) скаже своєму батькові, що виростив його, або матері, яка виростила його: «Ти не мій батько» або «Ти не моя мати», то йому треба відрізати язик.

195. Якщо син вдарить свого батька, то йому треба відрізати пальці.

196. Якщо людина пошкодить око іншій людині, то треба пошкодити її око.

197. Якщо вона зламає кістку людині, то треба зламати їй кістку.

198. Якщо вона пошкодить око мушкенума або зламає кістку мушкенума,

то вона повинна відважити одну міну срібла.

199. Якщо вона пошкодить око рабові людини або зламає кістку рабові людини, то вона повинна відважити половину його купівельної ціни.

200. Якщо людина виб'є зуба людині, рівній собі, то треба вибити їй зуба.

201. Якщо вона виб'є зуба у мушкенума, то вона повинна відважити 1/3 міни срібла.

202. Якщо людина вдарить по щоці вищого за становищем, ніж вона сама, то треба збором вдарити її 60 разів канчуком із волової шкіри.

203. Якщо хтось із людей вдарить по щоці когось іншого із людей, хто рівня йому, то він повинен відважити йому одну міну срібла.

204. Якщо мушкенум вдарить по щоці мушкенума, то він повинен відважити десять сиклів срібла.

205. Якщо раб людини вдарить по щоці когось із людей, то треба відрізати йому вухо.

206. Якщо людина вдарить людину під час бійки і поранить її, то ця людина повинна присягнути: «Я вдарив його випадково», а також заплатити лікарю (за лікування).

207. Якщо та помре від побоїв, то вона повинна присягнути, і якщо покійник – хтось із людей, вона повинна відважити 1/2 міни срібла.

208. Якщо покійник – хтось із мушкенумів, то вона повинна відважити 1/3 міни срібла.

209. Якщо хтось із людей вдарить дочку людини і спричинить викинення її плоду, то він повинен заплатити за її плід 10 сиклів срібла.

210. Якщо ця жінка помре, то треба вбити його дочку.

211. Якщо він спричинить побоями дочці мушкенума викинення її плоду, то він повинен відважити 5 сиклів срібла.

212. Якщо ця жінка помре, то він повинен відважити 1/2 міни срібла.

213. Якщо він вдарить рабню людини і спричинить викинення її плоду, то він мусить відважити два сиклі срібла.

214. Якщо ця рабня помре, то він повинен відважити 1/3 міни срібла.

215. Якщо лікар зробить людині тяжкий надріз бронзовим ножом і вилікує цю людину або зніме більмо людини бронзовим ножом і вилікує око людини, то він повинен одержати 10 сиклів срібла.

216. Якщо хворий хтось із мушкенумів, то він має одержати п'ять сиклів срібла.

217. Якщо хворий – раб людини, то господар раба повинен віддати лікареві два сиклі срібла.

218. Якщо лікар зробить людині тяжкий надріз бронзовим ножом і спричинить цій людині смерть або зніме більмо людини бронзовим ножом і пошкодить око людини, то йому треба відрізати пальці.

219. Якщо лікар зробить тяжкий надріз бронзовим ножом рабові мушкенума

і спричинить йому смерть, то він повинен відшкодувати раба за раба.

222. Якщо хворий хтось із мушкенумів, то він повинен віддати три сиклі срібла.

223. Якщо хворий – раб людини, то господар раба повинен віддати лікареві два сиклі срібла.

226. Якщо перукар без відома господаря раба зголить рабський знак не свого раба, то цьому перукареві треба відрізати пальці.

229. Якщо будівельник збудує людині дім і зробить свою роботу неякісно, так, що збудований ним будинок завалиться і спричинить смерть господарю будинку, то цього будівельника треба вбити.

230. Якщо він спричинить смерть сину господаря будинку, то треба вбити сина цього будівельника.

231. Якщо він спричинить смерть рабові господаря будинку, то він повинен віддати господарю будинку раба за раба.

232. Якщо він знищить пожитки, то він повинен відшкодувати все, що він знищив; за те, що збудував будинок не якісно, так, що він завалився, повинен відбудувати будинок, що завалився, за свій рахунок.

278. Якщо людина купить раба або рабіню і до того, як виповниться місяць, він захворіє на падучу, то покупець може повернути його своєму продавцю, і цей покупець отримає срібло, яке він зважив.

279. Якщо людина купить раба або рабіню і на нього буде вчинений (віндікаційний) позов, то за позов відповідає тільки його продавець.

282. Якщо раб скаже своєму господарю: «Ти не мій господар», то той має викрити його як свого раба, і потім його господар може відрізати йому вухо.